

УДК 371.4(437.1/2+477)

Вікторія Лучкевич, кандидат педагогічних наук, старший викладач

*Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка*

СПАДЩИНА Я.А. КОМЕНСЬКОГО В УКРАЇНІ: ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Стаття присвячена вивченню літературознавчих традицій у вітчизняній коменіології. На основі історіографічного аналізу праць українських науковців, охарактеризовано полемічні, філософсько-поетичні праці чеського педагога, розкрито їх літературну цінність.

Ключові слова: Я.А. Коменський, коменіологічні дослідження, літературознавчі студії, філософські та релігійні погляди.

Лит. II.

Viktoriya Luchkevych

INHERITANCE OF J.A. KOMENSKOHO IN UKRAINE: STUDY OF LITERATURE STUDIOS

The article is sacred to the study of study of literature traditions in domestic komeniolohii. On the basis of historiography analysis of labours of the Ukrainian research workers, polemic, philosophical-poetic labours of the Czech teacher are described, they are exposed literary value.

Key words: J.A. Komenskyi, komeniolohic research, study of literature studios, philosophical and religious looks.

Актуальність. Зміна соціально-політичних та культурно-економічних умов розвитку українського суспільства, розбудова національної системи освіти спонукає до неупередженого аналізу класичної педагогічної спадщини та історії європейського шкільництва, переосмислення ідей тих видатних постатей, хто по праву ввійшов у золотий фонд цивілізаційного поступу людства, назавжди вкарбував свої імена у світовій історії. До таких людей відносимо чеського педагога-реформатора XVII ст. Яна Амоса Коменського. Його суспільна, педагогічна релігійна діяльність, неперевершені твори уже три з половиною століть приковують увагу педагогів, істориків, філософів, письменників. Багатоаспектна спадщина вченого-педагога справила у європейському і світовому масштабі величезний вплив на розвиток освітніх систем, дидактичних концепцій, виховних доктрин.

Дослідження останніх публікацій. Спадщина Я.А. Коменського була предметом особливого наукового зацікавлення багатьох вітчизняних науковців різних періодів, залишаючись й надалі однією з найпопулярніших тем історико-педагогічних студій сучасності. На сьогодні маємо солідну кількість досліджень як статейного, так і монографічного формату, де історики педагогіки в цілому реконструювали просвітницьку й суспільну діяльність чеського педагога (А. Красновський, Б. Мітюров [5], Р. Мних [6]); проаналізували його педагогічні, філософські, релігійні погляди (Н. Гончаров [2],

І. Каїров, Д. Лордкипанидзе); визначили вплив його ідей на розвиток шкільництва в Україні в різні історичні періоди (М. Даденков [3], Б. Єржабкова, Я. Ісаєвич [4]).

Однак, попри значну увагу вітчизняних науковців до постаті відомого педагога Я.А. Коменського багато аспектів дослідження його спадщини залишаються нерозкритими. Аналіз сучасної літератури з проблем коменіології виявив, що в українських коменіологічних дослідженнях практично відсутні літературознавчі студії спадщини чеського педагога.

Мета статті – дослідження літературознавчого аспекту коменіологічних студій в Україні. Загалом логіка розвитку коменіологічних студій цілі очевидно вимагає докладнішого студювання літературознавчого напрямку вітчизняної коменіани, передусім у контексті історіографічного аналізу праць українських науковців.

Виклад основного матеріалу. Значний внесок у дослідження спадщини Яна Амоса Коменського в Україні зробив відомий вітчизняний дослідник, директор Київської колегії імені Галагана А. Степович. В його доробку знаходимо праці, присвячені діяльності чеського педагога та його творчості. Слід відмітити, що А. Степович був, перш за все, дослідником чеської літератури, зокрема цікавився становленням та розвитком літератури Чехії в XVI – XVIII ст.

При дослідженні становлення та розвитку чеської літератури А. Степович розглядає й стан освіти та політичну ситуацію Чехії даного періоду.

Адже політичні дії та розвиток освіти значно впливали на стан літератури. Даючи характеристику чеській літературі XVII ст., український дослідник звертає особливу увагу на постать Я.А. Коменського. Автор, передусім, акцентує увагу на його філософсько-поетичному творі “Лабіринт світу і рай серця”, в якому яскраво виражені релігійні й філософські погляди чеського педагога, на які, значною мірою, вплинула поразка чехів під Білою горою [8, 247]. Не знаходячи втіхи у буденному житті, чеський педагог шукає опору тільки у власному внутрішньому світі та в Богові. Подорож лабіринтом світу розкриває перед автором суєту світського життя, пустоту людського існування, безсилля та тупість тогочасної науки. І тільки зайшовши до раю серця, можна віддати себе життю згідно ідеалів раннього християнства, де не існує матеріальних цінностей, політичної боротьби та ворожнечі.

Я.А. Коменський – член Общини чеських братів, останній її Єпископ і всі його думки і погляди нерозривно пов’язані з нею. Цим, деякою мірою, визначається його загальний світогляд з християнською філософією та з духовними орієнтирами – Святим Писанням, поглядами Лютера, Альстеда Вівеса. Звертаючись до творів античних авторів, зокрема Аристотеля, чеський педагог зближує природу і Бога, переходячи від теїзму до пантеїзму, що отожднює Бога з природою. Джерелом для пізнання у чеського мислителя є розум, чуттєве сприйняття та Святе Писання, які доповнюють один одного. Я.А. Коменський не роз’єднує філософію та богослов’я, оскільки вони утворюють єдність – у Святому Писанні можна знайти ключ до багатьох загадок природи, тому філософія, в його розумінні, повинна бути християнською.

Досить широко висвітлив творчість чеського педагога відомий коменіолог початку XX ст. Ф. Ржиги. Він також займався і перекладом творів Я.А. Коменського на українську мову. Ф. Ржиги знайомить читачів з діяльністю та творчістю Я.А. Коменського впродовж різних етапів його життя. Значну увагу автор приділив перебуванню чеського педагога в Амстердамі та його діяльності в останній період життя. Він зазначає, що останні роки життя Я.А. Коменського присвячені переважно творам релігійного характеру [7, 41].

Для своїх чеських братів він видав “Мануальник” (1658 р.) або, інакше кажучи, ядро всього Священного Писання, в 1660 році виходить його книга псалмів та духовних пісень “Печальний голос гнівом Божим наляканого пастиря до помираючого стада”. Саме в цей період відомий

педагог також написав “Коротку історію чеських братів”, “Прощання зі світом”, “Ангел миру”, “Єдине на потребу”. У своїй праці вітчизняний дослідник звернувся до менш відомих творів чеського педагога, щоб проаналізувати його релігійно-філософські ідеї, які, перш за все, базуються на законах моралі та благочестя. В його розумінні благочестя – це дар Божий, який дається з неба, а наставником благочестя є дух Божий, що обирає собі помічників в особах батьків, учителів, служителів церкви. Як відзначає Ф. Ржиги, Я.А. Коменський протягом останніх десяти років життя написав багато творів по історії богослов’я і церковній літературі, але виданою є хіба що половина з того, що він написав. У своїх історико-релігійних трактатах Я.А. Коменський намагався удосконалити моральну природу людини, об’єднати народи різних віросповідань під гаслом християнської любові, мріяв про братство всього людства. Зазначимо, що у полемічних трактатах відомого педагога увагу зосереджено також і на виявленні духовного сенсу Біблії, який відкриває екзегеза (аналіз символів). У його творах розкривається потрійна структура сенсу в тексті: дослівний, моральний та духовний. Оскільки слова у Біблії стосуються Бога, але їх записали люди, то й сприймати їх необхідно як орієнтаційні знаки, що вказують на спосіб та правила поведінки.

Більш детальну інформацію про інші твори Я.А. Коменського знаходимо у праці Н. Бахтіна “Великий славянський педагог Амос Коменський” [1]. Значна увага автора приділена його “Чесько-латинському словнику”, в якому подається не тільки переклад одного слова, але й окремих фраз, прислів’їв, які не копіюються з однієї мови на іншу, а подається відповідний еквівалент, що краще підходить по значенню і суті. Над створенням цього словника Я.А. Коменський працював понад сорок років, не дивлячись на те, що надія на відродження Чехії була досить примарною. Як зазначає автор, частина цього словника не була спалена пожежею в Лешно, оскільки уціліла частина потрапила до рук чеського сучасника Вацлава Яна Роси, який описав її та використав для написання власного словника чеської мови [1, 18]. Матеріал даного словника Я.А. Коменський використовував для написання “Граматики латинської мови”, “Відкритих дверей до мов”, “Нового методу латинської мови” та зокрема й чеськомовної “Великої дидактики”.

Слід відмітити, що в той час, як коменіана міжвоєнного періоду у країнах Західної Європи розвивалася під впливом сенсаційних знахідок частин “Загальної поради”, зробленим Д. Чижевським

та знайдених у Санкт-Петербурзі С. Соучеком латинських рукописів “Метафізики”, “Геометрії”, “Астрономії”, “Ядра географії” та коротких чеськомовних нотаток “Про чеську поезію” відомого педагога, вітчизняні коменіологічні студії були зосереджені на дослідженні педагогічної спадщини Я.А. Коменського без урахувань цих відкриттів.

Важливою знахідкою Д. Чижевського було відкриття “*Lexicon reale pansophicum*” (Словник реальної пансофії), який, на думку автора, є “свідченням того, що пансофічні плани Я.А. Коменського вели не тільки до системного наукового написання “Загальної поради”, але й до написання універсальної праці енциклопедичного характеру” [11, 103]. Автор зауважує, що цей “*Lexicon reale pansophicum*” за своїм змістом та структурою відповідає всім вимогам енциклопедій, які видавалися у XVII столітті. Завдання цієї реальної енциклопедії полягало в об’єднанні всіх відомих на той час знань в одну систему з поясненням маловідомих наукових термінів, які доволі часто вживалися в науково-теоретичних дослідженнях тієї доби.

Будучи непересічною особистістю, Д. Чижевський займається й історико-філософськими студіями слов’янських і західноєвропейських народів, передусім німецького. Досліджуючи німецький вплив на духовне життя слов’ян, він вводить у науковий обіг термін “германо-славістика” для дослідження компаративістичних студій інтелектуальної історії обох народів. До кола питань германо-славістики український дослідник відносить німецьку містику та романтизм у слов’ян, визначення впливу барокових представників слов’янства на німецький пієтизм, розвиток німецького ідеалізму та його впливу на філософську думку Росії та України тощо.

До германо-славістичних студій Д. Чижевського слід віднести коменіологічну працю “Коменський і німецькі пієтисти”. Аналізуючи основні засади пієтизму, що проявляються у перетворенні життя кожної людини відповідно до ідеалу християнської родини і суспільства загалом через християнське виховання, автор вказує на їхню подібність з теологічними поглядами чеського педагога. Яскравим представником німецького пієтизму був А. Франке, який перейняв багато педагогічних ідей з доробку Я.А. Коменського [9, 154]. Насамперед це стосується тотожності моралі релігійних поглядів щодо мети навчання та виховання, основним ідеалом якого є гармонійне поєднання розумового, морального й релігійного виховання.

Український дослідник зазначає, що серед

інших популярних творів чеського педагога у середовищі німецьких пієтистів була книга “Єдине на потребу”. У ній яскраво виражені філософсько-релігійні погляди Я.А. Коменського щодо устрою церкви і її ролі у суспільному житті людини, миротворчі ідеї та ідеї повернення до раннього християнства, що імпонували поглядам пієтистів [9, 155]. У своєму творі чеський педагог звертається до народу, насамперед, до протестантських общин як до суспільної сили, що стане носіями миротворчих ідей. Визначаючи загальні аксіоми та вихідні істини, що базуються на моральних засадах Святого Писання, він пропонує встановити єдиний правильний спосіб міркувань, що не допускає розходження в думках, а значить і розбрату між людьми.

Зауважимо, що в епоху, коли жив чеський просвітитель, зароджується особлива філософська культура, яка базувалася на духовних цінностях особистості, націлених на захист усього людства і кожної людини зокрема від кровопролитних воєн. Ця культура охоплювала майже всі сторони духового розвитку суспільства свого часу, проникаючи та проявляючись у різних галузях науки, мистецтва, літератури, музики, архітектури. У вужчому значенні ця миротворча культура постала як філософська і суспільно-політична думка, що шукала шляхи виключення воєн із своєї теорії.

Дослідження історії філософії слов’янських народів, вивчення спадщини Григорія Сковороди та знахідки праць Я.А. Коменського дали поштовх Д. Чижевському до дослідження літературного аспекту доби Бароко. Зміщуючи акценти у своїх наукових дослідженнях з філософського на літературний аналіз творів слов’янських учених-філософів, український славіст розширює коло наукових проблем, насамперед стилістичних, мистецтвознавчих та компаративістичних. В його доробку знаходимо й літературознавчу розвідку “Лабіринт світу” Яна Коменського: теми твору та їхні джерела”, в якій розкривається поетичний талант чеського педагога.

У своїй праці Д. Чижевський спробував розглянути недосліджені аспекти “Лабіринту світу”: різноманітні ідеологічні теми, які переплітаються головною – паломництвом по світу, що в кінці шляху приводить до спочинку у раю серця. Розглядаючи одну з основних тем твору про “перевернутий світ” – негативне зображення тогочасного суспільства, вітчизняний дослідник вказує на правдивість алегоричних подій та образів у Я.А. Коменського, які підсилюють описану ним картину світу. На

думку Д. Чижевського, відводячи значну частину твору критиці тогочасного стану науки, в якій існує тільки боротьба наукових шкіл, постійні суперечки вчених, чеський педагог прагнув показати не життєдайну силу тогочасної науки, яка не приносить користь людству, а веде тільки до кровопролиття і міждержавних конфліктів [9, 169].

Традиція “духовних мандрів” у творі є близькою до середньовічного типу, але їх суттєво відмінною рисою є те, що у чеського педагога мандрівник блукаючи світом, не збагачується духовно, а втрачає ілюзії щодо життя людини у суспільстві. Тільки завдяки божественному покликові він усвідомлює, що йому необхідно повернутися додому – в рай серця. Кульмінаційною темою першої частини, на думку автора є тема “вигнання Правди”, в якій широко розкрито ворожість і безглуздість світу, позбавленого добра і правди.

Другу частину “Лабіринту світу” повністю присвячено внутрішньому переродженню людини, її поверненню до “храму душі” та церкви. Чергування цих тем має на меті показати зв’язок між внутрішнім переродженням та дійсним реформуванням церкви, що базується на основних принципах християнської етики та допоможе знайти вихід з моральної кризи, в якій опинилося суспільство [9, 196]. Додамо, що основні філософсько-релігійні погляди Я.А. Коменського висловлені в “Лабіринті світу” є зародком його універсальних ідей, які він успішно розвинув у наступних своїх пансофічних працях.

Серед аспектів дослідження спадщини Я.А. Коменського в працях Д. Чижевського можна виділити літературознавчі та історико-філософські студії, в яких чеський педагог постає як визначний філософ, поет, майстер слова, великий енциклопедист XVII ст. Його знахідки дали змогу сучасним науковцям по-новому інтерпретувати спадщину Я.А. Коменського, виявити практичні поради щодо реалізації його пансофічних планів, визначити вплив на філософські й педагогічні погляди українських учених тієї доби.

Висновки. Як видно з історіографічного аналізу коменіологічних досліджень українських науковців, літературознавчий аспект спадщини Я.А. Коменського є найменш вивчений, основними

його дослідниками були Ф. Ржига, А. Степович, Д. Чижевський, що зосередили увагу на змісті та літературній формі – мові та стильових особливостях – полемічних трактатів “Лабіринт світу і рай серця” та “Листи до неба” Я.А. Коменського.

Однак для більш глибокого вивчення літературознавчого напрямку творчості чеського педагога необхідно ретельно проаналізувати його філософсько-релігійні погляди, визначити вплив різних літературних напрямів тієї доби на формування його літературного таланту.

1. Бахтин Н.Н. Великий славянський педагог Ян Коменський. – Петроград, 1915. – 20 с.

2. Гончаров Н.К. Великий гуманіст (О чешском педагоге и мыслителе) // Советская педагогика. – 1967. – № 12. – С. 75 – 80.

3. Даденков М. Ф. Коменський і визвольна боротьба українського народу в XVII віці (Нові дані до біографії великого педагога) // Радянська школа. – 1946. – № 3. – С. 30 – 34.

4. Ісаєвич Я. Ян Амос Коменський і Україна (До 375-річчя з дня народження) // Український історичний журнал. – 1967. – № 3. – С. 129 – 131.

5. Мітюров Б.Н. Педагогічна система Я.А. Коменського // Радянська школа. – 1970. – №10 – 12. – С. 55 – 60.

6. Мних Р. Рецепція Яна Амоса Коменського в Україні: підсумки та перспективи дослідження // Ян Амос Коменський і сучасність: Матеріали міжнародного наукового семінару / Редактори: Р. Мних, В. Кортгаазе. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 25 – 34.

7. Ржига Ф. Очерк жизни и деятельности Иоанна Амоса Коменского в 300-летнюю годовщину рождения славянского педагога XVII века. – Нижний Новгород, 1892. – 64 с.

8. Степович А. Очерк истории чешской литературы. – Киев, 1886. – 336 с.

9. Чижевський Д. Філософські твори. У 4-ох томах. – Т. I. – Київ: Смолоскип, 2005. – 400 с.

10. Чума А.А. Ян Амос Коменський и русская школа (до 70 годов 18 века) – Brat.: Slov. ped. nakl., 1970. – 150 с.

11. Čuževskyj D. Hallské rukopisy děl J.A. Komenského // Archiv pro bádání i životě J.A. Komenského – Brno, 1940. – Sešit 15. – S. 85 – 107.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2010

